

УДК 321.7:316.32

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i33.1045>*М. П. Куницький*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0715-649X>*кандидат політичних наук,**викладач кафедри філософських і політичних наук
Черкаського державного технологічного університету*

РОЗВИТОК ДЕМОКРАТІЇ: ПОНЯТТЯ ТА ПРОБЛЕМИ ВИМІРУ

Постановка проблеми. Досліджуючи питання розвитку демократії, необхідно відзначити важливі обмеження та проблеми, пов'язані з виробленням концепції якості демократії. Насамперед для оцінки розвитку демократії необхідно вибрати такі критерії, які існують виключно у демократіях і не можуть бути застосовані до інших типів політичних режимів. Крім того, критерії оцінки повинні належати до суто політичних аспектів і не поширюватися на інші сфери суспільства. Наприклад, оцінка рівня технологічного розвитку суспільства або темпи зростання економіки не можуть бути такими критеріями, оскільки вони можуть існувати й у рамках недемократичних режимів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми оцінки демократичності політичних систем порушуються у працях багатьох зарубіжних і вітчизняних вчених, серед яких В. Андрущенко, О. Бабкіна, М. Вебер, Д. Вей, В. Гельман, А.Л. Даймонд, Р. Даль, Х. Кітчелт, А. Колодій, М.Н. Латигіна, А.Ю. Ліпсет, Мельвіль, М. Пантін, А. Пшеворський, Д.А. Растоу, Р. Сафаров, В. Фрітц, Е. Фінкель С. Хантінгтон, Ю. Шайгородський.

Проте, незважаючи на велику кількість праць, у яких розглядаються проблеми становлення та розвитку демократії, досі відчувається брак досліджень, присвячених проблематиці визначення якості та процесу розвитку демократії.

Тому **метою статті** є дослідження поняття та проблем визначення якості розвитку демократії.

Виклад основного матеріалу. Значна кількість робіт, присвячених цій проблематиці, акцентує увагу не стільки на самих політичних атрибутах, скільки на результатах політичного процесу. Розглядаючи роботу демократії з погляду загального блага, які вона може відтворювати, представники цього підходу критеріями розвитку демократії вважають такі параметри, як рівень економічного зростання та добробуту населення, частку ув'язнених у структурі населення, масштаби корупції та інші індикатори, що дозволяють виміряти якість життя соціуму.

Цей підхід виходить із теорії раціонального вибору та тези про економічну мотивацію голосування виборців, які оцінюють політиків при владі за такими критеріями, як соціально-економічна динаміка та рівень свого особистого добробуту.

Оцінка рівня розвитку демократії на основі політичних, економічних чи соціальних результатів управління стала одним із найпоширеніших підходів у сучасній політичній науці. Дослідники якості демократії розглядають рівень довіри до політиків із боку виборців як показник загальної задоволеності роботою політичної системи та рівня ефективності демократичного управління. Так, наприклад, Р. Патнем у своїй знаменитій роботі оцінює регіони Італії й ефективність їх демократичного управління на основі оцінки політичного процесу та рівня економічних досягнень. Автор робить спробу оцінити та ранжувати регіони Італії за такими параметрами, як політичний процес, політичні обіцянки та політична реалізація [3].

Подібний підхід можна знайти у роботах А. Лейпхарта, котрий у своїй роботі, присвяченій порівняльному аналізу тридцяти шести демократій, також торкається теми оцінки якості демократії та пропонує такі критерії, як рівень представленості жінок у владних структурах; політичну й економічну рівність громадян; політичну активність, що вимірюється за часткою електоральної активності громадян; рівень задоволеності громадянами існуючою демократичною системою, що вимірюється на основі соціологічних даних; величину дистанції між політичними уподобаннями громадян і діями уряду; ступінь підзвітності уряду громадянам; рівень корупції та деякі інші [7]. Як зазначає сам автор, ці параметри спрямовані на оцінку ступеня «доброзичливості та м'якості» правління щодо населення, але, як можна легко помітити, всі вони так чи інакше мають індикатори, які можна спостерігати на «виході» політичної системи.

Ф. Шміттер в оцінці якості демократії головним критерієм вважає підзвітність еліт громадянам. Це поняття він операціоналізує та вимірює на основі таких параметрів, як електоральна явка, ступінь інтересу громадян до політики, що вимірюється соціологічними опитуваннями, рівень протестної активності, а також такою змінною, як тривалість прийняття законопроектів у легіслатурі [9].

Незважаючи на корисність виділених у згаданих роботах критеріїв, загальний їх підхід, спрямований на аналіз результатів політичного курсу уряду з погляду саме оцінки рівня розвитку

демократії, викликає деякі сумніви. Справа у тому, що ці критерії не завжди можуть дати адекватну оцінку якості демократії, оскільки їх можна застосовувати також і до недемократичних режимів. Дійсно, багато громадян схильні оцінювати якість управління й успіхи свого уряду з погляду обсягу тих конкретних благ, які здатна відтворити політична система. Як вказують класики теорії електоральної поведінки, медіанний виборець вирішує дилему голосування на основі економічної оцінки якості управління уряду та сприйняття ідеального політичного курсу як бажаного у майбутньому [10]. Оскільки звичайні громадяни судять про якість демократії на основі успіхів і досягнень конкретних посадових осіб та урядових структур, то й більшість дослідників стали застосовувати схожу оцінку, вимірюючи якість роботи демократичних інститутів.

Слід зазначити, що підхід оцінки якості демократії за результатами соціально-економічного розвитку має низку дискусійних моментів. Головний із них пов'язаний із тією обставиною, що майже всі параметри, пов'язані з оцінкою економічної ефективності, не можуть прямо оцінювати якість демократії, оскільки ті самі параметри можуть бути застосовні до оцінки ефективності недемократичних політичних режимів. Зростання добробуту населення, параметри економічного зростання і навіть політика у галузі екології – всі ці критерії оцінки є маркерами, що вказують на ступінь демократичності режиму або на якість демократії. Аналогічні параметри можна застосовувати до авторитарних режимних форм. Іншими словами, ці параметри є дуже корисними для оцінки ефективності будь-яких політичних режимів із погляду оцінки їх соціально-економічних досягнень. І слід визнати, що як демократичні, так і авторитарні режими можуть бути цілком успішними з погляду розвитку економіки, як і навпаки, однак самі по собі ці критерії не оцінюють власне специфічне демократичне управління та його якість [2].

Не менш важливо те, що цей підхід фокусується на оцінці дій і досягнень уряду, залишаючи поза полем аналізу власне громадян і їх реальні політичні уподобання. Тим часом сутність демократії полягає якраз у здатності політичної системи бути чутливою до політичних уподобань виборців. Незважаючи на те, що громадяни будь-якої країни віддають перевагу економічному прогресу, водночас можуть скластися ситуації, у яких населення може віддати перевагу зростанню економіки збереження екології. У цьому разі вигоди екологічного порядку можуть призвести до економічних витрат, однак було би неправильно на цій підставі робити висновок щодо скорочення рівня демократії. Навпаки, оскільки саме цей випадок демонструє врахування думки громадян і чутливість політичної системи до їх цільових упо-

добань, справедливо говорити про зростання якості демократичного управління.

Ще одним поширеним підходом до вимірювання якості демократії є концепт, який акцентує увагу на попередніх умовах народження демократії. Ідея цього підходу у тому, що встановлені демократичні процедури неспроможні ефективно функціонувати за відсутності більш фундаментальних умов. Наявність цих умов оцінюється як високий рівень демократизації. Кожна з цих умов розглядається не просто як передумова ефективної роботи демократії, але і як критерій якості демократії. Таким чином, самі собою попередні умови розглядаються як змінні для оцінки якості демократії. До таких умов дослідники відносять певний рівень розвитку людського потенціалу, рівень політичної участі, розвиток громадянського суспільства, рівень соціально-економічної рівності та корупції, стабільне функціонування верховенства права [5].

Критика цього підходу полягає у тому, що взаємозв'язок між зазначеними умовами й ефективним функціонуванням демократичних процедур не завжди очевидний та іноді суперечить фактам. Так, наприклад, високий рівень нерівності та велика чисельність бідних не стали на заваді встановлення мінімальних демократичних атрибутів в Індії. Так само, як і нерозвиненість громадянського суспільства в Угорщині не стало обмеженням для демократизації цієї країни. Крім того, хоча самі по собі попередні умови можуть бути важливими пояснювальними критеріями для відповіді на питання про народження або крах демократії, релевантність їх для використання оцінки якості демократії є далеко не безперечною.

Хоча цей підхід справедливо визначає деякі фактори, які зумовлюють формування демократії та відображають деякі властивості демократії, самі собою зазначені умови не є демократією і не відображають якість демократії. Всі ці умови допомагають нам зрозуміти, як народжується демократія і за яких факторів вона функціонує стабільно, але вони не дають нам можливості описати алгоритм самого демократичного процесу. Отже, зазначені попередні умови можуть задавати вектор становлення демократії, але вони не є параметрами, за допомогою яких ми можемо оцінювати якість демократії.

Як видно з наведеного огляду підходів до оцінки якості демократії, кожен із них фокусується на аналізі або виборців (величина електоральної явки, інтерес до політики, форми й інтенсивність політичної участі), або на суб'єктах влади. На наш погляд, більш продуктивним і релевантним для аналізу аспектів рівня розвитку демократії є об'єднання цих підходів і створення такої аналітичної схеми дослідження, яка дозволяла б оцінювати обидва ці аспекти. Іншими словами, розвиток де-

мократії необхідно оцінювати як передусім механізм взаємодії між електоратом та елітами. Саме рівень можливостей виборців контролювати еліту та здатність електорату примушувати її через різні інституційні механізми реалізовувати політичний курс, схвалений більшістю, може бути головним параметром, що характеризує сутність поняття «розвиток демократії». Це можна визначити як інтенсивність зв'язків між електоратом та елітами. Сильні зв'язки характеризують високий вплив на поведінку еліт із боку виборців. Це говорить і про високий рівень розвитку демократії. Навпаки, слабкі зв'язки означають факт автономії еліт та і останніх проводити у політичних рішеннях свої власні інтереси, нехтуючи створенням загального блага й інтересами своїх виборців. У такому разі доречно говорити про низький рівень розвитку демократії.

Питання розвитку демократії за такого трактування відрізнятиметься від питання наявності демократії як такої. Якщо ідентифікація демократії пов'язана з виявленням демократичних процедур та інститутів, то питання розвитку демократії – це питання не просто їхньої наявності, але й того, чи працюють вони і якщо так, то якою мірою ефективно? Якщо розуміти під демократією систему управління, що має інститути народного впливу на владу, головними з яких є вибори та громадянські свободи, то поняття «розвиток демократії» включає не просто питання про наявність цих інститутів, а й систему оцінки, спрямовану на з'ясування того, наскільки ці інститути реально працюють і наскільки громадяни реально користуються ними як механізмами впливу на поведінку політичних еліт.

Становлення демократичних інститутів створює можливості для громадян обирати політичних представників, котрі розділяють їхні політичні уподобання, та змінювати ті сегменти еліт, які ці переваги не поділяють. Це дозволяє електорату впливати на поведінку еліт і завжди коригувати політичний курс, який реалізується останніми. Водночас сама наявність виборів і громадянських свобод не призводить до автоматичної реалізації нормативних функцій цих інститутів. В одних випадках ці інститути можуть працювати ефективно, а в інших – ні. Багато в чому це залежить від того, наскільки самі громадяни активно користуються цими інституціями та демократичними можливостями. Наприклад, інститут демократичних виборів громадяни можуть використовувати для надання владних повноважень тим особам, котрим вони довіряють, і карати ті еліти, які ізолюються від народних переваг. Це змушує еліти враховувати інтереси електорату, проте цілком можлива й інша ситуація, коли мінімальний інтерес до політики з боку громадян і формальний вибір між претендентами на владні позиції можуть

сприяти практикам підкупу виборців і досягнення влади в умовах ерозії реальних демократичних електоральних практик. У такій ситуації еліти, формально демократично обрані, насправді звільняються від впливу з боку електорату і не мають стимулів враховувати їхні політичні інтереси. Еліта, обрана таким способом, збільшує свою автономію від електорату та мінімізує інтенсивність зв'язків із електоратом.

Можлива також ситуація, коли найбагатші соціальні групи, користуючись своєю матеріальною та фінансовою могутністю, можуть використовувати ці переваги для підкупу політиків або залякування виборців.

Таким чином, саме існування виборчих інститутів і комплексу громадянських прав ще не гарантує реального функціонування демократії та може за різних обставин призводити до різних результатів із погляду оцінки рівня розвитку демократії. Вимір цього параметра вимагає не просто фіксації наявності чи відсутності демократичних інституцій, а й аналізу практики їхнього функціонування.

Операціоналізацію поняття «розвиток демократії» можна здійснити через конкретні зв'язки між електоратом та елітами. Ці зв'язку, своєю чергою, можна поділити на два основні типи. Інститут виборів і громадянські свободи дозволяють населенню надавати політичний вплив, проте величина цього впливу залежить від двох змінних:

- 1) рівня електоральної участі громадян;
- 2) рівня електорального контролю еліт.

Перша змінна може бути розглянута з позиції двох вимірів: а) формальних правил, що гарантують загальну участь громадян, у електоральних процесах і б) реальної практики реалізації громадянами прав на політичну участь.

Перший вимір включає розгляд правових основ, що регламентують виборчі права громадян, і оцінку ступеня реалізації принципу загального виборчого права.

Другий вимір дає уявлення про реальну практику участі громадянами в електоральних процесах і може бути операціоналізований на основі даних рівня явки виборців, котрі беруть участь у виборах. Показники цих двох змінних становлять загальне значення параметра політичної (електоральної) участі. Чим вище значення цих двох змінних, тим вище значення загального параметра.

Параметр, визначений нами як рівень електорального контролю за елітами, означає величину реального ефекту, який проявляється внаслідок політичної участі громадян. Реальним виразом цього ефекту може бути рівень змін у складі еліт за підсумками виборів. Високий рівень цього показника можна розглядати як інтенсивний зв'язок між електоратом та елітами, що говорить про досить ефективну роботу інституту виборів.

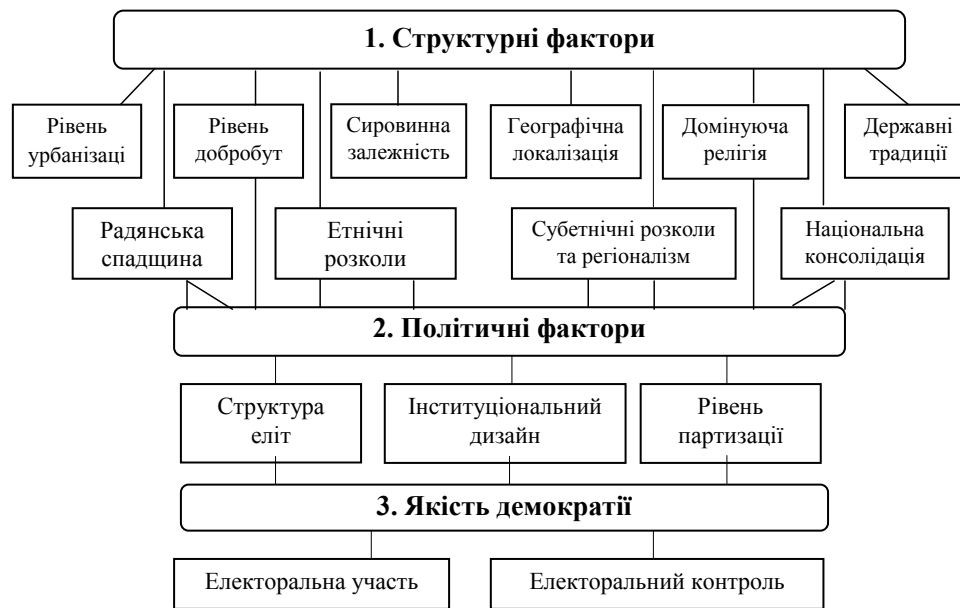

Рис. 1. Аналітична рамка дослідження становлення та розвитку демократії

Таким чином, зазначені два параметри у вигляді рівнів електоральної участі й електорального контролю, а також ступеня конкуренції електорального процесу можна розглядати як окремі зв'язки між електоратом і політичними елітами. Ступінь інтенсивності цих зв'язків можна використовувати як міру оцінки ефективності роботи демократичних інститутів. Всі ці види зв'язків дозволяють оцінювати базову категорію – якість демократії – у кожному конкретному досліджуваному випадку. Електоральна участь та електоральний контроль виступають ядром демократичного процесу, і конкретні їх значення не просто характеризують реальний рівень демократії як такої, а й відображають її якісні характеристики і є цілком релевантними змінними для оцінки розвитку демократії.

Тепер, коли нами проведено аналіз теоретико-методологічних засад дослідження становлення та розвитку демократії, ми можемо представити авторську аналітичну рамку, яка буде основою дослідження емпіричного матеріалу пострадянського розвитку (рис. 1) [8].

Як візуалізовано на малюнку, аналіз емпіричних даних пострадянського розвитку країн здійснюється на трьох рівнях, послідовно спускаючись від першого рівня до третього.

Аналіз структурних факторів у межах нашої аналітичної рамки – це перший рівень дослідження емпіричних даних. Як зазначалося вище, найбільш релевантними вивчення пострадянських країн ми визначили десять структурних чинників. Усі вони позначені на представленому малюнку.

Аналіз політичних чинників демократизації є другим рівнем дослідження емпіричних даних. Він буде проведений на основі вивчення трьох ключових політичних факторів: 1) структури

політичних еліт (монолітної, фрагментованої чи розколотої); 2) інституційного дизайну політичної системи (президентської чи парламентської) та 3) рівня партизації політичного процесу та ролі політичних партій як важливих інституційних обмежувачів свободи дій політичних еліт.

На третьому рівні аналізу ми перейдемо від питань, пов'язаних із проблематикою факторів становлення демократії, до дослідницької проблеми розвитку демократії. Це питання розглядається на основі порівняльного аналізу пострадянських країн і крізь призму оцінки двох параметрів, які визначені нами як найбільш об'єктивні під час вимірювання якості функціонування демократії. Йдеться такі параметри, як 1) рівень електоральної участі громадян; 2) рівень електорального контролю за елітами.

Висновки. На завершення узагальнимо основні висновки, які дозволяє зробити представлений огляд теоретико-методологічних засад дослідження становлення та розвитку демократичних політичних режимів у пострадянських державах.

Питання розвитку демократії відрізнятиметься від питання наявності демократії як такої та вимагає не просто фіксації наявності демократичних процедур та інститутів, а й виміру ступеня ефективності їх функціонування. Операціоналізацію поняття «розвиток демократії» можна здійснити через конкретні зв'язки взаємодії між електоратом та елітами. Ці зв'язки можна поділити на два основні типи. Інститут виборів і громадянські свободи дозволяють населенню надавати політичний вплив. Проте величина цього впливу залежить від двох змінних: 1) рівня електоральної участі громадян; 2) рівня електорального контролю за елітами.

Аналіз факторів становлення демократії та параметрів її якісного функціонування можна представити у вигляді аналітичної рамки дослідження, що включає три рівні аналізу. На першому рівні визначено десять структурних факторів демократизації, які є елементами дослідження процесу демократизації конкретних емпіричних випадків. На другому рівні здійснюється аналіз емпіричних випадків крізь призму виділених трьох політичних чинників. Нарешті, третій рівень аналізу – це вимір ступеня розвитку демократії.

Література

1. Вебер, М. Протестантская этика и дух капитализма. Избранные произведения. Москва : Прогресс. 1990.
2. Зеленько Г.І. Політичний протест зими 2013–2014 рр. в Україні: причини, зміст, наслідки. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2014. № 1. С. 34–55.
3. Патнэм Р. Чтобы демократия сработала: гражданские традиции в современной Италии. Москва : AdMarginem, 1996.
4. Хантингтон, С. Третья волна. Демократизация в конце XX века. Москва : РОССПЭН, 2003
5. Downs A. An Economic Theory of Political Action in a Democracy. *The Journal of Political Economy*. 1957. Vol. 65. № 2. P. 135–150.
6. Easton D. A Systems Analysis of Political Life. NY, 1965. P. 32.
7. Lijphart A. Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries. *New Haven, CT: Yale University Press*, 1999. P. 275–300.
8. Roberts A. The Quality of Democracy in Eastern Europe: Public Preferences and Policy Reforms. *NY: Cambridge University Press*, 2010. P. 29.
9. Schmitter Ph. The Ambiguous Virtues of *Accountability*. *Assessing the Quality of Democracy*. Ed. by L. Diamond and L. Morlino. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2005. P. 123–158.
10. The Quality of Democracy: Theory and Applications. Ed. O'Donnell G., J. Culler, O. Iazzetta. South Bend : University of Notre Dame Press, 2004.

Анотація

Куницький М. П. Розвиток демократії: поняття та проблеми виміру. – Стаття.

Визнання наявності у сучасному світі декількох моделей демократії є необхідною, але недостатньою основою для аналізу й оцінки демократичного розвитку в тій чи іншій країні, групі країн. Одна і та сама модель може бути представлена кількома версіями, які мають як загальну інваріантну основу, так і суттєві відмінності. Кожна з моделей, а також їх версій потребує своїх критеріїв для оцінки рівня розвитку демократизації, індикаторів і методів вимірювання. Підхід до оцінки рівня розвитку демократії, заснований на єдиних для всіх країн умовах, можна вважати коректним лише в обмеженому спектрі. Вихідним критерієм оцінки рівня демократичності політичного режиму є не дотримання тих чи інших формальних правил, а те, якою мірою політичний курс правлячої еліти відповідає очікуванням і настроям громадян країни.

На сучасному етапі у політичній науці немає єдності у розумінні сутності демократії, зберігається конкуренція між низкою моделей демократії, розроблених

політичними теоретиками. Сфера дослідження факторів і детермінант демократизації у політичній науці є однією з найбільш розроблених, але й найбільш дискусійних. На сучасному етапі дослідники причин утвердження демократії в одних країнах і краху демократизації в інших запропонували найрізноманітніші теорії та гіпотези, що пояснюють ці процеси. У статті розглянуті питання об'єктивних умов становлення демократії та представлені основні підходи до оцінки якості демократії. Систематизовано причинно-наслідкові зв'язки факторів становлення демократії, розроблено критерії оцінки рівня демократії.

На основі огляду концептів, використовуючи загальні принципи класифікаційного методу, розроблено авторську аналітичну рамку дослідження якості демократії, яку можна використовувати для порівняльного аналізу становлення і розвитку демократії у країнах.

Ключові слова: демократія, демократичний інститут, демократизація, розвиток демократії, політична еліта, електорат.

Summary

Kunitskiy M. P. Development of democracy: concepts and problems of measurement. – Article.

Recognition of the existence of several models of democracy in the modern world is a necessary but insufficient basis for the analysis and evaluation of democratic development in a country or group of countries. The same model can be represented by several versions, which have both a common invariant basis and significant differences. Each of the models, as well as their versions, needs its own criteria to assess the level of democratization, indicators and measurement methods. An approach to assessing the level of development of democracy, based on the same conditions for all countries, can be considered correct only in a limited range. The initial criterion for assessing the level of democracy of the political regime is not compliance with certain formal rules, but the extent to which the political course of the ruling elite meets the expectations and attitudes of the country's citizens.

At the present stage in political science there is no unity in understanding the essence of democracy and there is competition between a number of models of democracy developed by political theorists. The field of research of factors and determinants of democratization in political science is one of the most developed, but also the most controversial. At the present stage, researchers of the reasons for the establishment of democracy in some countries and the collapse of democratization in others have proposed a variety of theories and hypotheses that explain these processes. This article examines the issues of objective conditions for the formation of democracy and presents the main approaches to assessing the quality of democracy. The cause-and-effect relations of the factors of democracy formation are systematized, the criteria for assessing the level of democracy are developed.

Based on the review of existing concepts using the general principles of the classification method, the author's analytical framework for the study of the quality of democracy has been developed, which can be used for comparative analysis of the formation and development of democracy in countries.

Key words: democracy, democratic institution, democratization, development of democracy, political elite, electorate.